

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 3, Αρ. 1 (2008)

Τεύχος 3

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο
διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Τεύχος 3, Ιουλ 2008

Η χρήση των διαδικτυακών πηγών στη διδασκαλία της ιστορίας. Μια διδακτική προσέγγιση για την ιστορία της Στ΄ τάξης του δημοτικού σχολείου

Παρασκευή Γκόλια, Ιωάννης Κασκαμανίδης, Ιφιγένεια Βαμβακίδου

doi: [10.12681/revmata.31012](https://doi.org/10.12681/revmata.31012)

Copyright © 2022, Παρασκευή Γκόλια, Ιωάννης Κασκαμανίδης, Ιφιγένεια Βαμβακίδου

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc-by-nc-sa4##).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκόλια Π., Κασκαμανίδης Ι., & Βαμβακίδου Ι. (2022). Η χρήση των διαδικτυακών πηγών στη διδασκαλία της ιστορίας. Μια διδακτική προσέγγιση για την ιστορία της Στ΄ τάξης του δημοτικού σχολείου. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 3(1), 68–83. <https://doi.org/10.12681/revmata.31012>

Η χρήση των διαδικτυακών πηγών στη διδασκαλία της ιστορίας. Μια διδακτική προσέγγιση για την ιστορία της Στ' τάξης του δημοτικού σχολείου.

Γκόλια Παρασκευή*
pgolia@uowm.gr

Ιωάννης Κασκαμανίδης*
Υπ. Διδάκτωρ, Π.Τ.Δ.Ε. , Π.Δ.Μ.

Ιριγένεια Βαμβακίδου*
ibambak@uowm.gr

Ο όγκος των δεδομένων που διατίθεται στο διαδίκτυο και αφορά στην Ιστορία, ιδιαίτερα αυτή του 20^{ου} αι., αυξάνεται και ενημερώνεται συνεχώς, ενώ τα παρεχόμενα είδη ψηφιακού υλικού μπορούν να μεταφορτωθούν και να χρησιμοποιηθούν στο εργαστήριο πληροφορικής του σχολείου. Μέσω της πρόσβασης σε μια τέτοια ποικιλία πηγών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων, το διαδίκτυο ουσιαστικά παρέχει δυνατότητες στους χρήστες για ανάπτυξη δεξιοτήτων που σχετίζονται με την εργασία του ιστορικού. Για να είναι αποτελεσματική η χρήση του διαδικτύου, απαιτεί μια συστηματική στρατηγική αναζήτησης και δεξιότητες έρευνας. Καταρχήν, ο χρήστης θα πρέπει να κατανοήσει τη διάκριση μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών ιστορικών πηγών και να ελέγξει την αυθεντικότητα και την αξιοπιστία τους. Κάθε ιστορική πηγή είναι πομπός προκαταλήψεων, ενώ, όχι σπάνια, μεταδίδει παραποιημένες πληροφορίες. Ο χρήστης, εκπαιδευτικός ή μαθητής, θα πρέπει να εφαρμόσει τις ίδιες μεθόδους που θα εφαρμόζε εάν επρόκειτο για ιστορικές πηγές που εντοπίζει σε ένα αρχείο.

Στο πλαίσιο αυτό, η συγκεκριμένη ανακοίνωση εστιάζει σε τέσσερα σημεία που αφορούν στη σχέση του διαδικτύου με τη διδασκαλία της Ιστορίας. Αρχικά, γίνεται μια επισκόπηση της χρήσης του διαδικτύου για την ενίσχυση της διδασκαλίας της ιστορίας. Προτείνεται ένας τρόπος προσέγγισης του διαδικτυακού υλικού με στόχο τη διευκόλυνση μαθητών και εκπαιδευτικών στην ανάπτυξη μιας αποτελεσματικής στρατηγικής αναζήτησης και αξιοποίησης διδακτικού υλικού που διατίθεται στο διαδίκτυο. Παρέχεται επίσης ένας σύντομος ενδεικτικός οδηγός διαδικτυακών τοποθεσιών σχετικών με την Ιστορία και εξετάζονται ορισμένα προβλήματα που συνδέονται με τη χρήση του διαδικτύου στη διδασκαλία της Ιστορίας.

Using Internet resources for history teaching: an approach to teaching history to pupils in the sixth grade of primary school

The great number of Internet history resources, and, in particular, of the resources concerning the history of the 20th century has been increasing; the relevant resources are constantly updated, and there are various multimedia materials which are available to be used in school computer rooms. In effect, by enabling access to such a great variety of resources and

*Η Γκόλια Παρασκευή είναι διδάκτορας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

*Ο Ιωάννης Κασκαμανίδης είναι υποψήφιος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

*Η Ιριγένεια Βαμβακίδου είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας και διδάσκει Νεότερη Ελληνική Ιστορία

interpretational approaches, the web makes it possible for its users to develop such skills as those of a historiographer's. To be effective, the use of Internet resources requires a systematic search methods and research skills. Thus, users should be aware of the distinction between primary and secondary historical sources and test their originality and reliability as history sources tend to be biased, and frequently convey distorted information. Therefore, to assess information, users, either educators or pupils, should apply the same methodology as that of assessing sources in history archives.

In this context, the present study is focused on four points concerning the relationship between the Internet and History teaching. In detail, the study includes an overview of the use of the Internet as a means of enhancing History teaching and also the introduction of a method to access web material with a view to facilitating teaching and learning so as the development of effective search methods and the exploitation of web resources for teaching are possible. The study also comprises a brief guide of History websites and a discussion of the problems involved with the use of Internet resources for History teaching.

Λέξεις – κλειδιά: διαδίκτυο, διδακτική της ιστορίας, δημοτικό σχολείο, νέες τεχνολογίες

Εισαγωγικά

Η σύγχρονη διδακτική με την αξιοποίηση της ηλεκτρονικής σχεδίασης εκπαιδευτικών λογισμικών παράγει πολυμεσιικά, τα οποία προωθούν αφενός την ιστορική αναζήτηση και εισάγουν αφετέρου τις νέες τεχνολογίες στο μάθημα της ιστορίας στην πρώτη σχολική ηλικία. Ο υπολογιστής ως μηχανή μάθησης, ως προσομοιωτής, ως πηγή πληροφόρησης αλλά και ως απλό εργαλείο παίζει σημαντικό ρόλο στους χώρους της εκπαίδευσης. Οι εφαρμογές πολυμέσων μπορούν να παρουσιάσουν την ιστορική πληροφορία με ενδιαφέροντες και ποικίλους ευχάριστους τρόπους προσφέροντας ένα μαθησιακό περιβάλλον που αξιοποιεί συγκεκριμένες διαδικασίες μάθησης, δίνοντας έμφαση στην παρατήρηση, την απεικόνιση, την επίλυση προβλημάτων.

Οι εφαρμογές πολυμέσων έχουν εφαρμοστεί στην εκπαίδευση κυρίως ως μέσα διδασκαλίας και εξάσκησης, αλλά και ως πηγή πληροφοριών. Στο διδακτικό εγχείρημα που επιχειρούμε, στη συνάρτηση του ιστορικού οπτικού υλικού με τη χρήση του υπολογιστή, προσιδιάζει η εφαρμογή των πολυμέσων (Παντανό-Ρόκου 2002), (Μπέσσας 1998) (Nobel 1996) ως μέσου διδασκαλίας και εξάσκησης προς μια διαθεματική κατεύθυνση. Το ιστορικό εικαστικό υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί ως εικονογραφική συμβολή στη νεότερη ελληνική ιστορία, στην τοπική ιστορία (Βαμβακίδου 2003), αλλά συνιστά και μία πρόταση για τη διαθεματική διδακτική της τοπικής ιστορίας μέσω της ιστορικής τέχνης και της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών. Τα παιδαγωγικά βήματα που προτείνονται στη σύγχρονη διδασκαλία¹ της σχολικής ιστορίας (Κόκκινος 2003) αφορούν στην

- αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας μέσα από τις ποικίλες ιστορικές πηγές
- στην ενεργητική συμμετοχή των παιδιών για την κατασκευή και αναπαραγωγή της ιστορικής αφήγησης και εικόνας στον υπολογιστή
- στην αισθητοποίηση της διδασκαλίας και στην ανάπτυξη της ιστορικής φαντασίας (Hobsbawm 1997).
- στη χρήση της παρατήρησης, της ιστορικής φαντασίας, της ιστορικής υπόθεσης και της ταξινόμησης, ώστε να καλλιεργηθεί η δημιουργική σκέψη (Βαμβακίδου 2002).

- στη διαπολιτισμική προσέγγιση της ιστορίας (Λεοντσίνης – Ρεπούση 2002).
- στη γλωσσική επεξεργασία της αφήγησης και της εικόνας με στόχο την παραγωγή προφορικού και γραπτού ιστορικού λόγου (Ανδρέου 1995 & 2002).

Το μάθημα της ιστορίας σ' ένα επικοινωνιακό μοντέλο μάθησης (Κόκκινος, 1998) επικεντρώνεται στις ενεργητικές μαθησιακές πρακτικές με κύριους άξονες: α) την κατανόηση και το χειρισμό της ιστορικής ορολογίας (Νάκου, 2000) και β) τη δημιουργική φαντασία και την ιστορική ενσυναίσθηση (Βαϊνά, 1997).

Το εκπαιδευτικό υλικό για το μάθημα της ιστορίας μπορεί να διαμορφωθεί σε έντυπη και σε ηλεκτρονική μορφή, σε σλάιτς και βιντεοκασέτες για τα παιδιά και για την/τον εκπαιδευτικό με συγκεκριμένα ιστορικά θέματα, ιστορικούς σταθμούς από τη νεότερη ελληνική ιστορία πέρα από την τυπική χρονολόγηση. Ο Οπτικοακουστικός δίσκος (CD-ROM, CD Interactive) με ιστορικό γνωστικό αντικείμενο συμβάλλει στη διεύρυνση του μαθήματος, διότι στο μάθημα της ιστορίας δίνεται έμφαση στο δημιουργικό χαρακτήρα, ώστε να υπερβεί το βιβλιοκεντρικό, λογοκεντρικό προσανατολισμό του. Το διδακτικό και το εποπτικό υλικό δημιουργείται και ανανεώνεται διαρκώς μέσω των πηγών που διατίθενται στα πολυμέσα, για να ενισχυθεί ο ερευνητικός και δημιουργικός ρόλος ενός κατεξοχήν θεωρητικού μαθήματος (Βαμβακίδου - Φαχαντίδης 2005). Το διαδίκτυο στις μέρες μας εξελίσσεται σε σημαντικό πόρο για την ενίσχυση τόσο της ιστορικής έρευνας, όσο και της διδασκαλίας της Ιστορίας. Ο όγκος των δεδομένων που διατίθεται και αφορά στην Ιστορία, ιδιαίτερα του 20^{ου} αι., αυξάνεται και ενημερώνεται συνεχώς, ενώ τα παρεχόμενα είδη ψηφιακού υλικού μπορούν να μεταφορτωθούν (download) και να χρησιμοποιηθούν στο εργαστήριο πληροφορικής του σχολείου. Παρέχει στις/στους εκπαιδευτικούς και τις μαθήτριες/τους μαθητές πρόσβαση σε μια ποικιλία πρωτογενών και δευτερογενών ιστορικών πηγών – γραπτό και εικονιστικό υλικό, ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις – και σε πολλαπλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ιστορίας από διαφορετικούς ιστορικούς, διαφορετικές χώρες και διαφορετικούς χρόνους. Μέσω της πρόσβασης σε μια τέτοια ποικιλία πηγών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων, το διαδίκτυο ουσιαστικά παρέχει δυνατότητες στους χρήστες για ανάπτυξη δεξιοτήτων που σχετίζονται με την εργασία του ιστορικού. Η αποτελεσματική χρήση του διαδικτύου απαιτεί μια συστηματική στρατηγική αναζήτησης και δεξιοτήτες έρευνας. Καταρχήν, ο χρήστης θα πρέπει να κατανοήσει τη διάκριση μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών ιστορικών πηγών και να ελέγξει την αυθεντικότητα και την αξιοπιστία τους. Κάθε ιστορική πηγή είναι πομπός προκαταλήψεων, ενώ, όχι σπάνια, μεταδίδει παραποιημένες πληροφορίες. Ο χρήστης, εκπαιδευτικός ή μαθητής, θα πρέπει να εφαρμόσει τις ίδιες μεθόδους που θα εφαρμόζε εάν επρόκειτο για ιστορικές πηγές που εντοπίζει σε ένα αρχείο.

Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη πηγή υλικού, το διαδίκτυο απεικονίζει τον πλουραλισμό που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη ιστοριογραφία και τη διδασκαλία της Ιστορίας. Η ιστορία, ιδιαίτερα αυτή του 20ου αι., δεν είναι πλέον έργο μόνο του επαγγελματία ιστορικού ή των ερευνητών που ανήκουν στις κοινωνικές επιστήμες. Η ιστορία αυτής της περιόδου έχει παραχθεί και από τους αρχειονόμους που έχουν αποφασίσει ποια κατάλοιπα του παρελθόντος πρέπει να διατηρηθούν και ποια να απορριφθούν, τους δημοσιογράφους, τους παραγωγούς τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών και κινηματογραφικών ταινιών, τους φωτογράφους, τις κυβερνήσεις, τους συγγραφείς και τους εκδότες. Επίσης, ολοένα και περισσότερο, η ιστορία παράγεται από το κοινό, ενώ το διαδίκτυο ενισχύει τη συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες παραγωγής ιστορικής γνώσης. Η εναλλακτική χρήση των διδακτικών μοντέλων (Κόκκινος 1998), όπως έχουν προτείνει οι Gunning (παραγωγικό μοντέλο), Brusa (κριτικό μοντέλο) και

Booth (επικοινωνιακό μοντέλο) μπορεί να εφαρμοστεί στη διδακτική πρόταση για τη χρήση του διαδικτύου.

Η αναζήτηση σε οποιαδήποτε «μηχανή» του διαδικτύου με όρους που αφορούν ιστορικά θέματα, αποδίδει έναν μεγάλο όγκο αποτελεσμάτων και παρέχει δυνατότητες πρόσβασης όχι μόνο σε ιστοχώρους (websites) που έχουν δημιουργηθεί από πανεπιστήμια, διεθνείς ενώσεις ιστορικών, μουσεία ή αξιόπιστους εκδότες, αλλά και σε ιστοχώρους που έχουν δημιουργηθεί από ερασιτέχνες ή απλούς «εραστές» της ιστορίας, από άτομα που διαθέτουν μια προσωπική συλλογή φωτογραφιών, επιστολών ή εγγράφων που σχετίζονται με μια συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος ή με ένα γεγονός που θεωρούν ότι μπορεί να ενδιαφέρει τους χρήστες του διαδικτύου. Ένα μεγάλο μέρος αυτού του υλικού δεν θα είχε δυνατότητα δημοσίευσης από εκδότη που θα το θεωρούσε μη εμπορικό. Αυτό το υλικό που είναι προσβάσιμο μέσω του διαδικτύου παρέχει σε όποιον ενδιαφέρεται για την ιστορία, τον ιστορικό, τον εκπαιδευτικό, το μαθητή, χρήσιμες ιδέες για την αξιοποίησή του και την εστίαση σε ένα είδος ιστορίας που ως τώρα έμενε παραμελημένο: την ιστορία των ομάδων που αγνοήθηκαν (περιθωριακοί, μετανάστες, πρόσφυγες, γυναίκες, παιδιά). Ακόμη υποστηρίζει την ενασχόληση με την τοπική ιστορία και τη μικροϊστορία, που βρίσκονται εγγύτερα στα βιώματα και το περιβάλλον των μαθητών.

Ωστόσο, ένα μεγάλο μέρος αυτού του υλικού έχει προκύψει από διαδικασίες επιλογής με σκοπό την παραπληροφόρηση ή την προπαγάνδα που εκπορεύεται από μια συγκεκριμένη ομάδα και για συγκεκριμένους λόγους. Αναπόφευκτα, μερικές από τις λέξεις κλειδιά που θα χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός ή ο μαθητής, όταν πραγματοποιεί αναζήτηση στο διαδίκτυο για ιστορικά θέματα, οδηγούν σε ιστοχώρους με περιεχόμενο αμφίβολης προέλευσης, που ωστόσο προβάλλεται ως «αντικειμενική» γνώση. Η αποφυγή τέτοιων ιστοχώρων, κατά τη διάρκεια της σύνδεσης (on-line), μπορεί να επιτευχθεί με την καθιέρωση κριτηρίων και την αξιολόγηση για τον προσδιορισμό εκείνων των τοποθεσιών που παρέχουν έγκυρη και αξιόπιστη πληροφόρηση. Έτσι, προκύπτει ένας αριθμός συγκεκριμένων ιστοχώρων που αξιοποιούνται στη διδασκαλία της Ιστορίας. Ακόμη, η μεταφόρτωση (download) των δεδομένων ενός ιστοχώρου παρέχει στον εκπαιδευτικό τη δυνατότητα να αξιολογήσει και να εφοδιάσει τους μαθητές με το υλικό που κρίνει κατάλληλο είτε σε έντυπη είτε σε ηλεκτρονική μορφή με την αποθήκευσή του σε συγκεκριμένο υπολογιστή, στον οποίο έχουν πρόσβαση οι μαθητές (off-line).

Ένας άλλος παράγοντας, περισσότερο δυσδιάκριτος, είναι το γεγονός ότι οι περισσότερες μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου εκπροσωπούν τις ιδέες, τις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντα ατόμων που προέρχονται από χώρες κυρίως του δυτικού πολιτισμού. Από αυτή την άποψη, η αναζήτηση για ιστορικά θέματα της ελληνικής ιστορίας δεν αποφέρει άμεσα ικανοποιητικά αποτελέσματα, ενώ, όχι σπάνια, το υλικό που εντοπίζεται προέρχεται, κυρίως, από μεγάλα αμερικανικά και βρετανικά πανεπιστήμια. Από τη στιγμή που το εντοπιζόμενο υλικό προέρχεται από ξένους ιστοχώρους, θα πρέπει να εξασφαλίζεται ο εντοπισμός και ελληνικών αντίστοιχων, ώστε να παρέχεται η δυνατότητα σύγκρισης. Αυτή η διαδικασία πρέπει να εντάσσεται σε μια συγκεκριμένη στρατηγική αναζήτησης, καθορισμένης εκ των προτέρων, που θα προσφέρει στο μαθητή δυνατότητες άσκησης κρίσιμων δεξιοτήτων έρευνας.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Δ. Μαυροσκούφη (2005), εξαιρετικής σπουδαιότητας καθήκον των εκπαιδευτικών αποτελεί η άσκηση των μαθητών/τριών στις πρακτικές δεξιότητες του ιστορικού και η μύησή τους στη μεθοδολογία της συστηματικής αναζήτησης και έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να επιδιώκουν να καταστούν ικανοί οι μαθητές τους:

- να διακρίνουν διαφορετικά είδη άμεσων και έμμεσων ιστορικών πηγών και να εξάγουν χρήσιμες πληροφορίες
- να είναι επιφυλακτικοί σε σχέση με τη γνησιότητα των πηγών, κατ' εξοχήν των ψηφιακών
- να αναλύουν, να συγκρίνουν και να αξιολογούν τις πηγές ως προς την αξιοπιστία, την εγκυρότητα και την καταλληλότητά τους
- να εντοπίζουν διαφορετικές οπτικές και ερμηνείες, καθώς και τυχόν προκαταλήψεις και στερεότυπα
- να επιλέγουν από ένα ευρύτερο σύνολο πηγών εκείνες που σχετίζονται αμεσότερα με το διδασκόμενο θέμα
- να περιγράφουν, να αναλύουν και να ερμηνεύουν όψεις των γεγονότων
- να αναγνωρίζουν σχέσεις μεταξύ των γεγονότων (χρονική και αιτιακή αλληλουχία), τάσεις και μορφές αλλαγής ή συνέχειας
- να συσχετίζουν γεγονότα, πρόσωπα, κίνητρα δράσης και αποτελέσματα
- να ταξινομούν και να ιεραρχούν αίτια αναγνωρίζοντας τον πλουραλισμό και την πολυπλοκότητα των αιτιακών παραγόντων
- να παρουσιάζουν εξηγήσεις για τις ιστορικές αλλαγές και να τις εντάσσουν στο πλαίσιο των ιστορικών συμφραζομένων
- να καταλήγουν σε συμπεράσματα με αξιολογικές κρίσεις και να στηρίζονται σε λογική επιχειρηματολογία
- να κατανοούν το διαφορετικό σε επίπεδο χρονικό, τοπικό και πολιτισμικό («κονσυναίσθηση»)
- να χρησιμοποιούν την αποκτημένη γνώση στην επίλυση συναφών προβλημάτων
- να διαμορφώνουν σχέδια έρευνας και εργασίας, αξιοποιώντας ποικιλία υλικού και προσεγγίσεων και να διατυπώνουν ερωτήματα
- να συγγράφουν σύντομα ή εκτενέστερα ιστορικά δοκίμια.

Οι χρήσεις του διαδικτύου στη διδασκαλία της ιστορίας

Αν και το διαδίκτυο προσφέρει δυνατότητες για επιμόρφωση σε όλους τους χρήστες, στο πλαίσιο αυτής της βιβλιογραφικής επισκόπησης ενδιαφερόμαστε για δύο ομάδες χρηστών: τους μαθητές/δέκτες και τους εκπαιδευτικούς/πομπούς του δημοτικού και γυμνασίου.

Η/ο εκπαιδευτικός

Για τις/τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία, η χρήση του διαδικτύου προσφέρει πολλαπλές δυνατότητες. Μια πρώτη είναι η πρόσβαση σε ιστοχώρους σχετικούς με το μάθημα της Ιστορίας και η μεταφόρτωση (download) υλικού το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να υποστηρίξει τη διδασκαλία, με την ενσωμάτωσή του, μέσω ειδικού λογισμικού ηλεκτρονικών εκδόσεων, σε ηλεκτρονικές ή έντυπες φόρμες για τη δημιουργία ελκυστικού εκπαιδευτικού υλικού με κείμενα, εικόνες, γραφήματα κλπ. Η ιστορική γνώση μπορεί να εμπλουτιστεί και να «εκσυγχρονιστεί» μέσω της πρόσβασης σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές που διατίθενται από ιστοχώρους με αρχαιακό υλικό, από online βιβλία ιστορίας, ηλεκτρονικές εκδόσεις ιστορικών περιοδικών. Οι επιστημολογικές εξελίξεις στον τομέα της Ιστορίας και της διδασκαλίας της είναι επίσης διαθέσιμες μέσω του διαδικτύου. Ήδη ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός πανεπιστημιακών ιδρυμάτων του εξωτερικού, κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών, δημοσιεύουν άρθρα επιστημολογικού ενδιαφέροντος στο διαδίκτυο και ακολουθούν τα ευρωπαϊκά και τα ελληνικά πανεπιστήμια. Επίσης, οι εισηγήσεις συνεδρίων όλο και περισσότερο δημοσιεύονται στο

διαδίκτυο, παρέχοντας ευκαιρίες για ενημέρωση επάνω στις πρόσφατες εξελίξεις στους τομείς της ιστοριογραφίας και της διδασκαλίας της Ιστορίας.

Μέσω του Σχολικού Δικτύου, παρέχεται πρόσβαση σε έναν μεγάλο αριθμό ιστοχώρων, όπου εκπαιδευτικοί και μαθητές δημοσιεύουν υλικό που προκύπτει από την εκπόνηση εργασιών στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και της τοπικής ιστορίας. Παράλληλα, η πρόσβαση στους ιστοχώρους αυτούς μπορεί να παράσχει χρήσιμες ιδέες για διδακτικές δραστηριότητες προσαρμοσμένες στις ανάγκες και τους στόχους κάθε εκπαιδευτικού, καθώς και συνδέσεις προς άλλους σχετικούς ιστοχώρους, που διευρύνουν τις προοπτικές μέσω των οποίων μπορεί να αξιοποιηθεί το διαδικτυακό υλικό (Tally 1996). Ένα θετικό συμπέρασμα που εξάγεται από τη χρήση των ιστοχώρων αυτών, είναι ότι η σχεδιάσή τους έχει γίνει με τρόπο που επιτρέπει την προσέγγισή τους από μαθητές που διαθέτουν ένα ελάχιστο ποσό γνώσεων σχετικά με τις νέες τεχνολογίες. Μέσω του διαδικτύου, οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνούν με άλλους συναδέλφους, για να μοιραστούν και να συζητήσουν ιδέες, σενάρια, σχέδια διδασκαλίας και να ανταλλάξουν διδακτικό υλικό. Ακόμη, μπορούν να οργανώσουν και να πραγματοποιήσουν σχέδια εργασίας με τη συνεργασία εκπαιδευτικών και μαθητών από διαφορετικά σχολεία της ελληνικής επικράτειας ή και από το εξωτερικό.

Η τεχνολογία μπορεί συχνά να είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για την υποστήριξη των ήδη υπάρχουσών σχέσεων όπως λόγου χάρη, οι σχέσεις μεταξύ των μελών μιας εκπαιδευτικής κοινότητας, ή μεταξύ των μελών μιας ένωσης ιστορικών), αλλά μπορεί επίσης να ενθαρρύνει ανθρώπους εντελώς άγνωστους μεταξύ τους να επικοινωνήσουν, για να συμμετέχουν σε ανταλλαγές απόψεων, εμπειρίας και υλικού.

Το προφανέστερο μέσο για την επικοινωνία μεταξύ ατόμων είναι το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), που επιτρέπει την επισύναψη μιας μεγάλης ποικιλίας αρχείων (κείμενο, εικόνες, ακουστικό και οπτικό υλικό) και τη δημιουργία λίστας διευθύνσεων, ώστε κάθε μέλος να μπορεί εύκολα να επικοινωνήσει με όλη την ομάδα. Ένα εναλλακτικό μέσο για την εξ αποστάσεως επικοινωνία και συνεργασία είναι το λογισμικό (NetMeeting), που προσφέρει δυνατότητες «κλειστής» διάσκεψης σε έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων είτε μέσω τοπικού δικτύου είτε μέσω του διαδικτύου. Οι δυνατότητές του σχετίζονται με: τη συνομιλία μεταξύ χρηστών, τη χρήση βίντεο, ώστε να υπάρχει οπτική επαφή μεταξύ των χρηστών, την κοινή χρήση εφαρμογών και εγγράφων, τη συνεργασία σε κοινόχρηστες εφαρμογές, την αποστολή αρχείων, το σχεδιασμό «πινάκων» και την αποστολή μηνυμάτων. Η επικοινωνία μέσω αυτού του λογισμικού παρέχει μεγαλύτερη ευχέρεια και ευελιξία, με την προϋπόθεση ότι τα άτομα που συνεργάζονται διαθέτουν το ίδιο λογισμικό. Ουσιαστικά, η «κλειστή» διάσκεψη λειτουργεί όπως ένα σύνολο ηλεκτρονικών πινάκων ανακοινώσεων, καθέναν από τους οποίους αναφέρεται σε μια διαφορετική θεματική περιοχή. Προσφέρει δυνατότητα μεταφόρτωσης των πιο πρόσφατων μηνυμάτων που ενδιαφέρουν το χρήστη, προετοιμασίας και τοποθέτησης των απαντήσεων στον κατάλληλο «πίνακα», ώστε τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας να μπορούν να ενημερωθούν και να απαντήσουν. Τα μηνύματα που συγκεντρώνονται αρχειοθετούνται, ώστε ο χρήστης να έχει τη δυνατότητα να παρακολουθεί την εξέλιξη μιας συζήτησης. Βασικό πλεονέκτημα είναι η πολυμεσική επικοινωνία που εξασφαλίζει το λογισμικό στους χρήστες.

Μια άλλη δυνατότητα επικοινωνίας εξασφαλίζεται μέσω της διαδικτυακής μετάδοσης συνομιλιών (IRC, Internet relay chat), γνωστότερης ως chat. Κάθε κανάλι επικοινωνίας συγκεντρώνει χρήστες που ενδιαφέρονται για το ίδιο θέμα ή αντικείμενο, οι οποίοι μπορούν να συμμετέχουν στη συζήτηση σε πραγματικό χρόνο χρησιμοποιώντας το κείμενο ως κύρια μορφή επικοινωνίας. Η πλειονότητα των καναλιών συνομιλίας (chat) «εξουσιάζεται» από χρήστες που ενδιαφέρονται

για ζητήματα που αφορούν στις ανθρώπινες σχέσεις και την καθημερινότητα. Παρόλα αυτά, η ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική κοινότητα αναγνωρίζει το σημαντικό ρόλο των διαδικτυακών συνομιλιών: πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα προσφέρουν δυνατότητες συνομιλίας σε πραγματικό χρόνο για θέματα που σχετίζονται με τους δικτυακούς τους τόπους.

Η μαθήτρια/Ο μαθητής

Το διαδίκτυο προσφέρει στους μαθητές ένα ευρύ πεδίο ευκαιριών για ανεξάρτητη μάθηση. Ακόμα και όταν ο μαθητής εργάζεται offline με το υλικό που έχει μεταφορτωθεί από τον εκπαιδευτικό, η προσέγγιση είναι μαθητοκεντρική και εξασφαλίζει την ενεργητική συμμετοχή του. Ο μαθητής επίσης παραινείται να διερευνήσει ένα ιστορικό ζήτημα σε βάθος από τη στιγμή που μπορεί να έχει πρόσβαση, μέσω ενός μεγάλου αριθμού υπερσυνδέσμων (hyperlinks), σε άλλους σχετικούς ιστοχώρους. Το γεγονός αυτό διευρύνει τους τρόπους προσέγγισης που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο μαθητής, δίνοντάς του πρόσβαση στους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζονται τα γεγονότα και οι εξελίξεις από πολλές διαφορετικές οπτικές και, μέσω των πρωτογενών ιστορικών πηγών, δυνατότητα κατανόησης των τρόπων σκέψης και αντίδρασης των ανθρώπων κατά το παρελθόν και ερμηνείας τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με τους περισσότερους πόρους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την υποστήριξη της διδασκαλίας της Ιστορίας, οι διαδικτυακοί ιστοχώροι που παρέχουν αρχαιακό υλικό δεν σχεδιάστηκαν λαμβάνοντας υπόψη ένα συγκεκριμένο επίπεδο μάθησης. Σε έναν ιστοχώρο είναι δυνατό να παρέχεται υλικό κατάλληλο για τους δευτεροβάθμιους μαθητές, το οποίο μπορεί να είναι χρήσιμο και για την τριτοβάθμια, αλλά και την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, δεν υπάρχει κανένας περιορισμός στην αναζήτηση αρχαιακού υλικού: ο μαθητής μπορεί να αναζητήσει, να εντοπίσει και να αξιοποιήσει υλικό που, ενώ δεν απευθύνεται στη δική του βαθμίδα εκπαίδευσης, ικανοποιεί τα ενδιαφέροντα και τις επιθυμίες του. Αν και ένα ποσοστό των μαθητών δεν είναι ικανοί να κατανοήσουν πλήρως όλα αυτά που εντοπίζουν στο διαδίκτυο, οι περισσότεροι μαθητές και ιδιαίτερα αυτοί που ενδιαφέρονται για ένα συγκεκριμένο ζήτημα, είναι ικανοί για μια ευρύτερη «ανάγνωση» των όσων εντοπίζουν και δεν περιορίζονται μόνο στο υλικό που τους διατίθεται. Για να είναι ικανός ένας μαθητής να κατανοήσει τις δυνάμεις που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της ιστορίας του 20ου αι., πρέπει να έχει πρόσβαση σε ένα υλικό που θα του προσφέρει δυνατότητες επισκόπησης των γεγονότων και των εξελίξεων, ώστε να διαμορφώσει ένα πλαίσιο για την ερμηνεία αυτού του παρελθόντος.

Η επισκόπηση μπορεί να επιτευχθεί, από τη στιγμή που οι μαθητές είναι ικανοί να τοποθετούν γεγονότα και εξελίξεις σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συμφραζομένων. Αυτό μπορεί να σημαίνει την τοποθέτηση ενός γεγονότος σε ένα ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο ή την σύνδεση πολιτικών γεγονότων με κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις ή την σύνδεση ενός γεγονότος τοπικής σημασίας με σύγχρονα γεγονότα που συμβαίνουν την ίδια χρονική περίοδο σε διαφορετικούς τόπους. Υπάρχουν διαθέσιμοι ιστοχώροι στο διαδίκτυο, που βοηθούν τους μαθητές να επισκοπήσουν την ιστορία, ιδιαίτερα αυτή του 20ου αι., με την παροχή χρονογραμμών, υπομνημάτων και υπερσυνδέσμων. Ένα καλό παράδειγμα ιστοχώρου αυτού του είδους είναι το hyperhistory, προσβάσιμο μέσω της διεύθυνσης <http://www.hyperhistory.com>. Αν και αγγλόγλωσσος, ο ιστοχώρος μπορεί να προσπελαστεί από εκπαιδευτικούς και μαθητές, αφού τα ονόματα, τα γεγονότα και οι χρονολογίες, έστω και αν διατυπώνονται στην αγγλική γλώσσα, δεν είναι ξένα για τον έλληνα περιηγητή του διαδικτύου. Προσφέρει παράλληλους χρονολογικούς πίνακες για διαφορετικές περιοχές και πολιτισμούς του πλανήτη και, διαμέσου ενός χρωματικού

κώδικα, επιτρέπει στο χρήστη να εστιάσει σε πληροφορίες σχετικές με πληθυσμούς, γεγονότα, επιστήμες, πολιτισμούς, θρησκείες, διπλωματικές ενέργειες και πολέμους.

Μια κατανόηση σε πρώτο επίπεδο για τη δυναμική των εξελίξεων είναι δυνατή διαμέσου μιας επισκόπησης, ιδιαίτερα μέσω της δημιουργίας συνδέσεων μεταξύ γεγονότων. Αλλά η κατανόηση αυτή καθαυτή της δυναμικής της ιστορίας επέρχεται από τη στιγμή που ο χρήστης είναι ικανός να συσχετίσει γεγονότα, πρόσωπα και εξελίξεις με άλλα και να τα εντάξει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Το διαθέσιμο υλικό μέσω του διαδικτύου παρέχει δυνατότητες για την ανασύνθεση του πλαισίου, υπό τον όρο ότι ο εκπαιδευτικός έχει καθορίσει και εξασφαλίσει τους όρους με τους οποίους γίνεται η αναζήτηση και η αξιοποίηση του διαδικτυακού υλικού. Αν και τα σχολικά εγχειρίδια περιλαμβάνουν συχνά υλικό που προσφέρεται για τη δημιουργία του πλαισίου των συμφραζομένων, ωστόσο το διαδίκτυο προσφέρει ένα ευρύτερο φάσμα πηγών, καθώς και τις απόψεις, τις αντιλήψεις και τις ερμηνείες του παρελθόντος.

Ωστόσο, ενώ οι χρονολογικοί πίνακες περιγράφουν την ακολουθία γεγονότων και εξελίξεων, δεν αναπτύσσουν μια ερμηνευτική προβληματική, ένα πλαίσιο για την κατανόηση του παρελθόντος. Η κάλυψη των σύγχρονων ζητημάτων από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης, τείνει να είναι ανιστορική και επικεντρώνεται στις βραχυπρόθεσμες αιτίες και τις συνθήκες που προκαλούν τα γεγονότα, τις κρίσεις ή τις διενέξεις. Με μερικές αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι επομένως μια φτωχή πηγή για τη διδασκαλία η οποία αποσκοπεί στην ανασύνθεση ενός πλαισίου συμφραζομένων και την κατανόηση των μακροπρόθεσμων εξελίξεων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του παρελθόντος.

Ένα μεγάλο μέρος του υλικού που διατίθεται στο διαδίκτυο ακολουθεί την ίδια λογική. Λόγου χάρη, ενώ στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν δυνατό να βρεθούν πολλοί ιστοχώροι για τα γεγονότα στη Βοσνία, οι περισσότεροι από αυτούς εκτοπίστηκαν προς το τέλος της δεκαετίας και αντικαταστάθηκαν από ιστοχώρους που διέθεταν υλικό για την κρίση στο Κοσσυφοπέδιο, με μια επιφανειακή προσπάθεια να επισημανθούν και να αναλυθούν οι μακροπρόθεσμες αιτίες. Συνεπώς, οι μαθητές με την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών πρέπει να αναπτύξουν στρατηγικές αναζήτησης (Λεοντσίνης 2003 & 1999), για να προσδιορίζουν τους ιστοχώρους εκείνους που παρέχουν υλικό και πληροφόρηση ικανή να βοηθήσει στην επίτευξη των στόχων της διδασκαλίας. Ένας πιθανός τρόπος για την ανάπτυξη στρατηγικών αναζήτησης είναι η πραγματοποίηση μιας σύντομης έρευνας από τους μαθητές σε ιστοχώρους σχετικούς με ένα συγκεκριμένο ιστορικό ζήτημα, προκειμένου να διαπιστώσουν σε ποιο βαθμό παρέχεται πληροφόρηση και υλικό που βοηθούν στην ανασύνθεση του παρελθόντος και τη διερεύνηση μακροπρόθεσμων και βραχυπρόθεσμων εξελίξεων. Μια τέτοια προσέγγιση είναι προσανατολισμένη στην επίτευξη των εξής στόχων: α) να καθορίσει έναν συγκεκριμένο τύπο αναζήτησης στο διαδίκτυο, β) να εδραιώσει τη γνώση και την κατανόηση ενός ιστορικού ζητήματος ή μιας ιστορικής περιόδου, γ) να επιτρέψει τη χρήση του διαδικτύου για την πραγματοποίηση ατομικών ερευνών, ώστε η στρατηγική αναζήτησης να προσαρμόζεται στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του κάθε μαθητή, δ) να ωθήσει στη δημιουργία αισθημάτων αυτοπεποίθησης και ευθύνης για την έρευνα στο διαδίκτυο. Αυτή η προσέγγιση συμβάλλει στην δημιουργία ενός πλαισίου για την επισκόπηση ενός ιστορικού ζητήματος και παρέχει ευκαιρίες για σύγκριση και αντιπαράθεση διαφορετικών μεταξύ τους αντιλήψεων και ερμηνειών για το ζήτημα αυτό. Είναι, επίσης, ένα χρήσιμο μέσο για την ανάπτυξη δεξιοτήτων έρευνας.

Για την κριτική αξιοποίηση του δικτύου οι ερευνητές (Μυρογιάννη – Μαυροσκούφης 2004) (Νικολαΐδου – Γιακουμάτου 2001) τονίζουν τα σημεία που χρειάζονται προσοχή, όπως:

α) για το σκοπό και την πρόθεση της ιστοσελίδας:

- ✓ Είναι σαφής η πρόθεση παραγωγής στην αρχική ή στις επόμενες σελίδες;
  - ✓ Προσδιορίζει ο παραγωγός/πομπός σε ποιους απευθύνεται;
  - ✓ Ποια στοιχεία της ιστοσελίδας σχετίζονται με τους σκοπούς, τους στόχους και τα περιεχόμενα της διδασκαλίας;
  - ✓ Είναι προσιτή η ιστοσελίδα στην ηλικία, στην πρότερη γνώση και στις ικανότητες των μαθητών;
  - ✓ Περιέχει χρήσιμες και επαρκείς πληροφορίες;
  - ✓ Μήπως αποσκοπεί στην παραπληροφόρηση;
- β) για την προέλευση:**
- ✓ Περιέχονται στοιχεία για τον παραγωγό/πομπό που κατασκεύασε την ιστοσελίδα (βιογραφικά στοιχεία, άλλες πληροφορίες);
  - ✓ Είναι σαφές αν υπάρχουν συνεργασίες;
  - ✓ Υπάρχουν ή όχι χορηγοί;
  - ✓ Υπάρχει δυνατότητα επικοινωνίας με τον πομπό;
  - ✓ Το υλικό της ιστοσελίδας είναι πρόσφατο ή όχι;
  - ✓ Αναφέρονται στοιχεία για τον αριθμό των επισκεπτών της και για τα ενδιαφέροντά τους ;
  - ✓ Υπάρχουν διαφημίσεις;
  - ✓ Επιτρέπει εξαρχής μια πρώτη αξιολόγηση;
  - ✓ Περιέχει άλλες συνδέσεις (links);
  - ✓ Αξιολογήθηκε από ειδικό;
- γ) για την πρόσβαση :**
- ✓ Είναι εφικτή η σύνδεση, όταν τη χρειάζεστε;
  - ✓ Εμφανίζονται στον υπολογιστή οι διαδοχικές σελίδες, ώστε να είναι εύχρηστη η ιστοσελίδα μέσα στην τάξη;
  - ✓ Μπορεί να βρεθεί η ιστοσελίδα μέσω μιας μηχανής αναζήτησης;
  - ✓ Η πρόσβαση στην ιστοσελίδα είναι ελεύθερη ή με πληρωμή;
  - ✓ Η διεύθυνση της ιστοσελίδας είναι σταθερή ή αποτελείται από υπερβολικά πολλούς και σύνθετους χαρακτήρες (π.χ. ~ ή _ ή πολλούς αριθμούς);
  - ✓ Είναι εγκατεστημένα στον υπολογιστή σας τα κατάλληλα προγράμματα (π.χ. ήχος, βίντεο, «Acrobat Reader»);
- δ) για την πλοήγηση:**
- ✓ Είναι αντιληπτές από την αρχή (home page) η δομή και η οργάνωση της ιστοσελίδας και οι δυνατότητες που προσφέρει;
  - ✓ Αν υπάρχουν και άλλες συνδέσεις (links), είναι εύκολο να οριστούν; Είναι οι τυχόν συνδέσεις λογικά ομαδοποιημένες, ώστε να τις κατανοούν εύκολα οι μαθητές;
  - ✓ Είναι εύκολη η μέθοδος πλοήγησης;
  - ✓ Είναι εύκολη η αναζήτηση δεδομένων;
  - ✓ Θα είναι σε θέση οι μαθητές να βρουν το δρόμο τους ή θα χαθούν;
- ε) για την εμφάνιση:**
- ✓ Φαίνεται η ιστοσελίδα φιλική στο χρήστη;
  - ✓ Παρέχει ευκαιρίες αλληλεπίδρασης / διαδραστικότητας;
  - ✓ Επιτρέπει την ανάπτυξη ερευνητικών δεξιοτήτων;
  - ✓ Είναι γραμμένη σε γλώσσα γραμματικά και συντακτικά ορθή;
  - ✓ Εμφανίζεται σε μία ή σε πολλές γλώσσες;
  - ✓ Περιέχει ήχους ή βίντεο;
  - ✓ Η χρήση πολυμέσων (γραφικά, φωτογραφίες, χάρτες, βίντεο, ήχος κτλ.) διευκολύνει ;

- ✓ Ελέγξατε τη μορφή εκτύπωσης; Μήπως οι σελίδες πρέπει να διαμορφωθούν (π.χ. οριζόντια);
- ✓ Με τη χρήση μιας σύνδεσης (link), γίνεται αμέσως αντιληπτή η εμφάνιση μιας νέας ιστοσελίδας;

στ) για τα περιεχόμενα:

- ✓ Είστε ικανοποιημένοι από τα περιεχόμενα;
- ✓ Είναι αξιόπιστα και έγκυρα τα περιεχόμενα;
- ✓ Υπάρχουν ενδείξεις προπαγάνδας και προκαταλήψεων;
- ✓ Καλύπτεται σε ικανοποιητικό βαθμό το θέμα που σας ενδιαφέρει;
- ✓ Περιέχονται στοιχεία που οι μαθητές δεν μπορούν να αποκομίσουν από το διδακτικό εγχειρίδιο ή άλλα βιβλία, περιοδικά;

Έτσι μόνο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι ΝΤ προσφέρουν νέες προτάσεις διδακτικής της ιστορίας στο σχολείο. Με την παροχή δυνατοτήτων στους μαθητές για εντοπισμό και αποδόμηση ιστορικών πηγών, το διαδίκτυο βοηθά στην δημιουργία και υποβολή ιστορικών ερωτημάτων, στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, στην εξαγωγή συμπερασμάτων, στην ανάπτυξη ερμηνευτικών σχημάτων, στην αναγνώριση των πηγών ως αποσπασματικών και ελλιπών καταλοίπων του παρελθόντος που, παράλληλα, μεταφέρουν τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα του δημιουργού τους, του αρχειονόμου, του κατασκευαστή του ιστοχώρου, όλων δηλαδή των ανθρώπων που εμπλέκονται στη διαδικασία ταξινόμησης και διάθεσης των πηγών. Τέλος, βοηθά τους μαθητές να αναγνωρίσουν ότι οι πηγές επιδέχονται περισσότερες από μια ερμηνείες. Επίσης, οι συντάκτες και οι εκδότες των σχολικών εγχειριδίων περιλαμβάνουν σ' αυτά σύντομα αποσπάσματα πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, για λόγους που σχετίζονται με το διαθέσιμο χώρο του βιβλίου, τη στοχοθεσία του αναλυτικού προγράμματος, τα πνευματικά δικαιώματα, καθώς και για τεχνικούς λόγους. Αντίθετα, στο διαδίκτυο οι πηγές διατίθενται ολόκληρες και υποστηρίζονται από ποικίλο υλικό (εικόνες, ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις). Συνεπώς, υφίσταται μια διαφορά ποσοτικής φύσης.

Σε ένα άλλο επίπεδο η διαφορά είναι ποιοτική. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο προβλέπεται από το πρόγραμμα σπουδών και ο δάσκαλος και οι μαθητές έχουν αρκετό χρόνο για την πραγματοποίηση σχεδίων εργασίας για την ιστορική έρευνα, τότε η προσέγγιση που υιοθετείται προσιδιάζει στις μεθόδους και τα εργαλεία με τα οποία εργάζεται ο επαγγελματίας ιστορικός. Η μέθοδος μέσω της οποίας ο μαθητής αξιολογεί και αξιοποιεί τις ιστορικές πηγές, περιλαμβάνει μια σειρά ερωτημάτων στις οποίες πρέπει να απαντήσει ο μαθητής, όπως: πρόκειται για πρωτογενή ή δευτερογενή πηγή, ποιος είναι ο συντάκτης του κειμένου, ποια τα κύρια θέματά του, για ποιο λόγο γράφτηκε και σε ποιον απευθύνεται, οι πληροφορίες επαληθεύονται από άλλες πηγές, πώς διασώθηκε το έγγραφο, γιατί διατίθεται στο συγκεκριμένο ιστοχώρο, κλπ.

Από την άλλη, η αναζήτηση που πραγματοποιούν οι μαθητές στο διαδίκτυο, προϋποθέτει όχι μόνο τη γνώση και υποβολή συγκεκριμένων ερωτημάτων, αλλά και δεξιότητες έρευνας και την εφαρμογή στρατηγικών αναζήτησης. Ωστόσο, αυτού του είδους η έρευνα πρέπει να δομηθεί εξαρχής και οι μαθητές να έχουν ευκαιρίες, για να αναπτύξουν συστηματικά και να εφαρμόσουν τις απαιτούμενες δεξιότητες.

Ανάπτυξη στρατηγικών αναζήτησης

Ανεξάρτητα από το εάν οι μαθητές αναζητούν υλικό σε μια βάση δεδομένων, μια βιβλιοθήκη, έναν οπτικό δίσκο (cd-rom) ή εργάζονται χωρίς σύνδεση (offline) σε έναν μεταφορτωμένο

κατάλογο ιστοχώρων ή χρησιμοποιούν μηχανές αναζήτησης για όλο το διαδίκτυο, είναι απαραίτητη η ανάπτυξη μιας αποτελεσματικής στρατηγικής αναζητήσεων. Αυτή η αναγκαιότητα είναι ιδιαίτερα μεγάλη όταν οι μαθητές, μέσω μιας διδακτικής διαδικασίας που προβλέπει την αυτονομία τους, πραγματοποιούν αναζήτηση online και προσπαθούν να προσανατολιστούν μέσα στην απεραντοσύνη του διαδικτύου. Λόγου χάρη, και ανεξάρτητα από τη μηχανή αναζήτησης που χρησιμοποιούν οι μαθητές, η αναζήτηση με όρο «ελληνική ιστορία» δίνει αποτελέσματα αρκετών δεκάδων χιλιάδων ιστοχώρων που σχετίζονται με τον όρο αναζήτησης και μπορούν να κατανεμηθούν σε ένα ευρύ φάσμα κατηγοριών. Ακόμη και όταν η αναζήτηση γίνεται με πιο συγκεκριμένους όρους, π.χ. «Κατοχή και Εμφύλιος» ή «Ελευθέριος Βενιζέλος», ο μεγάλος αριθμός των αποτελεσμάτων είναι απογοητευτικός.

Συνεπώς, η ανάπτυξη μιας στρατηγικής αναζήτησης είναι επιτακτική. Σε ένα πρώτο στάδιο, οι μαθητές θα πρέπει να αφιερώσουν αρκετό χρόνο, ώστε να ορίσουν με σαφήνεια το θέμα που μελετούν, επιλέγοντας λέξεις ή φράσεις που ανταποκρίνονται σε αυτήν την αναγκαιότητα. Η στήριξη του εκπαιδευτικού συνίσταται στην παροχή ενός συνόλου ερωτημάτων τα οποία πρέπει να απαντήσουν οι μαθητές, ώστε να εστιάσουν ακριβώς σε αυτό που θέλουν να αναζητήσουν. Τα ερωτήματα μπορεί να σχετίζονται με τα παρακάτω: τον επακριβή καθορισμό του χρόνου που αφορά το ζήτημα που μελετούν, το διαχωρισμό των πηγών που αναζητούν (πρωτογενείς ή δευτερογενείς ή και τα δυο), την υποκατηγορία των πηγών (έγγραφα), άρθρα, αλληλογραφία, εικόνες, χάρτες, ηχητικές ή κινούμενες αποτυπώσεις κλπ., τον προσδιορισμό του γεγονότος, του προσώπου ή της χρονικής περιόδου, τον καθορισμό του είδους των πληροφοριών (αιτίες ενός γεγονότος, παράγοντες που συνέβαλαν, χρονική ακολουθία, αποτελέσματα), όπως και της μηχανής αναζήτησης θα χρησιμοποιήσουν.

Από τη στιγμή που οι μαθητές έχουν προσδιορίσει με ακρίβεια αυτό για το οποίο ενδιαφέρονται, βρίσκονται σε ευνοϊκότερη θέση για να αποφασίσουν εάν θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν έναν θεματικό κατάλογο, συγκεκριμένους ιστοχώρους με ιστορικό περιεχόμενο, διαδικτυακά ευρετήρια ιστορικής θεματολογίας ή θα αναζητήσουν με λέξεις – κλειδιά. Η αναζήτηση στο διαδίκτυο μπορεί να γίνει με συστηματικό τρόπο, ώστε να προκύψει ένας μικρός αριθμός αποτελεσμάτων που παραπέμπει σε ιστοχώρους που σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το υπό μελέτη ζήτημα. Η ακόλουθη αναζήτηση έγινε στη μηχανή google:

- *Ελευθέριος Βενιζέλος 307.000*
- *Ελευθέριος Βενιζέλος Συνθήκη των Σεβρών 489*
- *Ελευθέριος Βενιζέλος Συνθήκη των Σεβρών Εκλογές 1920 263*
- *Ελευθέριος Βενιζέλος Συνθήκη των Σεβρών Εκλογές Βασιλιάς Αλέξανδρος 111*

Η εξασφάλιση ενός μικρού αριθμού αποτελεσμάτων δεν σημαίνει αυτόματα και την εξασφάλιση του κατάλληλου υλικού. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης θα πρέπει να αξιολογηθούν με βάση σαφή και προκαθορισμένα κριτήρια που αναφέρονται όχι μόνο στο εάν ο ιστοχώρος καλύπτει το θέμα για το οποίο ενδιαφέρονται οι μαθητές, αλλά επίσης εάν είναι αξιόπιστος και ακριβής, με το μικρότερο βαθμό υποκειμενικότητας και σχετικός με τις δικές τους ιδιαίτερες ανάγκες. Οι μαθητές θα πρέπει να παρακινούνται, ώστε να χρησιμοποιούν περισσότερες από μία μηχανές αναζήτησης. Η επανειλημμένη χρήση των μηχανών βοηθά στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί κάθε μηχανή, γνώση που επιτρέπει την επιλογή της κατάλληλης μηχανής σε κάθε αναζήτηση. Τέλος, δεδομένου ότι οι αναζητήσεις είναι χρονοβόρες, θα πρέπει να ενθαρρυνθούν οι μαθητές για τη δημιουργία φακέλων στα «Αγαπημένα» στους οποίους θα καταχωρούν τις διευθύνσεις που παραπέμπουν σε ιστοχώρους που έχουν ήδη εντοπίσει και αξιοποιήσει, ώστε να είναι δυνατή η άμεση πρόσβαση στους ίδιους ιστοχώρους.

Οι βασικές αρχές για τη διαμόρφωση στρατηγικών αναζήτησης συνοψίζονται στα εξής:

- Επακριβής γνώση αυτού που αναζητούμε.
- Καθορισμός των λέξεων – κλειδιών και των φράσεων (όροι αναζήτησης) που περιγράφουν με ακρίβεια και σαφήνεια το θέμα για το οποίο ενδιαφερόμαστε.
- Επανακαθορισμός των όρων αναζήτησης, εάν οι πρώτες αναζητήσεις αποφέρουν μεγάλο αριθμό αποτελεσμάτων ή αποτελέσματα που δεν είναι αξιοποιήσιμα.
- Χρήση διαφορετικών μηχανών αναζήτησης.
- Διατήρηση του σημείου εστίασης του ενδιαφέροντος.
- Χρήση ερωτημάτων για μια πρώτη αξιολόγηση των αποτελεσμάτων.
- Καταχώρηση των χρήσιμων διευθύνσεων στα «Αγαπημένα».

Η χρήση του δικτύου και ειδικότερα των ιστοσελίδων στα μαθήματα ιστορίας προϋποθέτει την εξοικείωση με την e-ανάγνωση, που μετατοπίζει το κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας από το γνωστικό αντικείμενο στο επικοινωνιακό περιβάλλον εκπαιδευομένων/ εκπαιδευτικών. Οι νεότερες διδακτικές θεωρίες εκλαμβάνουν τη διδακτική πράξη ως μια επικοινωνιακή διεργασία μεταξύ υποκειμένων που αλληλεπιδρούν μέσα από διδακτικές καταστάσεις επίλυσης προβλημάτων. Οι προϋπάρχουσες γνώσεις ανασυνεάζονται/ ανακατασκευάζονται μέσα από τη γνωστική σύγκρουση, το στοχασμό, τη γνωστική αναδιοργάνωση, ενώ η κοινωνική αλληλεπίδραση προσφέρει ευκαιρίες μάθησης. Οι μορφές, τα μέσα, οι σκοποί της διδασκαλίας επανεξετάζονται χάρη στην εκρηκτική ανάπτυξη της Νέας Τεχνολογίας και στη δυναμική εισαγωγή της στην εκπαίδευση.

Το θεωρητικό πλαίσιο της επικοινωνιακής διάστασης της εκπαιδευτικής πράξης συγκροτείται αξιοποιώντας θέσεις και πορίσματα της Κυβερνητικής, της Ψυχολογίας, του Κονστрукτιβισμού και της Σημειωτικής. Όσον αφορά στην απόκτηση δεξιοτήτων ηλεκτρονικού αλφαριθμητισμού, η εκπαιδευτική κοινότητα μπορεί να αξιοποιήσει κατάλληλα τα επιχειρήματα της Σημειωτικής χωρίς να αγνοεί ή να υποτιμά τις άλλες θεωρίες. Στη Σημειωτική αυτό που ενδιαφέρει είναι η δημιουργία και ανταλλαγή νοημάτων και όχι η αποτελεσματικότητα, η ακρίβεια μετάδοσης μηνυμάτων (Κυβερνητική). Το νόημα δεν εμπεριέχεται στατικά στο μήνυμα συναρτώμενο αποκλειστικά προς τις προθέσεις του πομπού, αλλά αποτελεί μια ενεργητική διαδικασία που περιλαμβάνει το σημείο, τον ερμηνευτή-δέκτη, το αντικείμενο και αναγνωρίζει βαθμούς αλληλόδρασης ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες. Οι εκπαιδευτικοί δεν είναι πια οι αποκλειστικοί φορείς της γνώσης, δεν λειτουργούν ως αφηγητές αλλά ως συνεργάτες στην επεξεργασία των νοημάτων με τους εκπαιδευόμενους (Κοσσυβάκη 1997).

Παρατηρήσεις - Ζητήματα χρήσης

Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο δεν σχετίζεται με τα προγράμματα σπουδών με τρόπους με τους οποίους σχετίζονται τα περιεχόμενα ορισμένων ιστοχώρων με διδακτικό προσανατολισμό. Εκτός μερικών εξαιρέσεων, η ιστορία στο διαδίκτυο περιλαμβάνει τα κατάλοιπα του παρελθόντος που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το δημιουργό των ιστοχώρων. Το τι περιλαμβάνεται σε έναν ιστοχώρο και τι απορρίπτεται εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντά του.

Ο σημαντικότερος περιορισμός κατά τη χρήση του διαδικτύου είναι ο χρονικός. Πρώτα απ' όλα,

οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να εξοικειωθούν με τις δυνατότητες αναζήτησης, να διαθέσουν χρόνο για την περιήγηση σε ιστοχώρους και την αξιολόγησή τους και να καθορίσουν ποιο υλικό θα χρησιμοποιηθεί και με ποιες διδακτικές διαδικασίες στη διδασκαλία της Ιστορίας. Η έκταση στην οποία χρησιμοποιούνται οι νέες τεχνολογίες στη διδασκαλία εξαρτάται από το χρόνο του ωρολογίου προγράμματος που διατίθεται, τον όγκο της ύλης που πρόκειται να διδαχθεί και τα θέματα που περιέχονται σ' αυτήν. Οι μαθητές εξοικειώνονται και χρησιμοποιούν ευκολότερα το διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες απ' ό,τι οι εκπαιδευτικοί, όμως δεν διαθέτουν εκείνες τις γνώσεις που θα συνέδεαν αυτή τη χρήση με τη συστηματική ιστορική έρευνα. Και πάλι απαιτείται χρόνος για τη δημιουργία στρατηγικών αναζήτησης και την ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων. Υπάρχουν δυνατότητες για ανεξάρτητη μάθηση μέσω της εκπόνησης σχεδίων εργασίας και την επέκταση σε ζητήματα με συγκεκριμένο ενδιαφέρον για τους μαθητές, αλλά και πάλι το πρόγραμμα σπουδών και η διδακτέα ύλη δημιουργούν περιορισμούς. Ακόμη υπάρχουν σχολεία όπου είτε δεν υπάρχουν εργαστήρια πληροφορικής είτε δεν έχουν δημιουργηθεί οι δυναμικές εκείνες που επιτρέπουν τη αξιοποίησή τους για τη διδασκαλία των μαθημάτων.

Η έρευνα για την αναζήτηση υλικού στο διαδίκτυο είναι τόσο αποτελεσματική, όσο τα συστήματα ευρετηριασμού που χρησιμοποιούν οι μηχανές αναζήτησης. Καμία από τις μηχανές αυτές δεν διαθέτει ευρετήρια που καλύπτουν όλο το διαδίκτυο, ενώ κάθε μια από αυτές χρησιμοποιεί διαφορετικές τεχνικές και μεθόδους για τη δημιουργία των ευρετηρίων. Ορισμένες συντάσσουν τα ευρετήρια με βάση τους τίτλους των αρχικών σελίδων, άλλες με βάση τις επικεφαλίδες και τους υπερσυνδέσμους, ενώ άλλες ευρετηριάζουν με βάση το περιεχόμενο ολόκληρων κειμένων.

Η τεχνολογία ευρετηρίασης εξελίσσεται συνεχώς. Πολλές μηχανές αναζήτησης επιτρέπουν τη χρήση τελεστών (and, or, not) που διευκολύνουν το χρήστη να καθορίσει συγκεκριμένες λέξεις και ταυτόχρονα να απορρίψει άλλες ή να αναζητήσει με συνδυασμό λέξεων τεχνικές που αυξάνουν την αποτελεσματικότητα των μηχανών. Ωστόσο, προς το παρόν, τίποτε δεν ικανοποιεί πλήρως την ανάγκη για ακριβή αποτελέσματα όπως ένας πρόσφατος οδηγός έρευνας για το διαδίκτυο το έθεσε: «ενώ η περιήγηση στο διαδίκτυο είναι ένας αρκετά καλός τρόπος για να παρακάμψουμε ένα βροχερό απόγευμα, ωστόσο έχει πολύ μικρή αξία για την έρευνα. Θα πρέπει να μάθουμε πώς να εξορύσσουμε δεδομένα από το διαδίκτυο, παρά πώς να περιηγούμαστε σ' αυτό».

Η πολιτεία, έχοντας επίγνωση του προβλήματος στο πλαίσιο δράσης e-Learning, ειπώνει προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών τόσο στη χρήση Η/Υ, αλλά και στην παιδαγωγική αξιοποίησή των νέων τεχνολογιών στη διδακτική πράξη. Η επιμόρφωση αυτή μπορεί να γίνεται είτε μέσα στο σχολείο μέσω ειδικών επιμορφωτών είτε έξω από το σχολείο με διάφορους τρόπους που επιλέγει ο εκπαιδευτικός. Επίσης, οργανώνονται ειδικά προγράμματα επιμόρφωσης επιμορφωτών, που στοχεύουν στη δημιουργία ενός σώματος επιμορφωτών, επαρκών αριθμητικά να υποστηρίξουν τους εκπαιδευτικούς στην εφαρμογή διδασκαλιών με χρήση των υπολογιστικών-δικτυακών τεχνολογιών. Το ζητούμενο είναι η ανάπτυξη και η ενσωμάτωση δεξιοτήτων επεξεργασίας/ διαχείρισης πληροφοριών στο περιβάλλον της σχολικής τάξης, αλλά κυρίως της κριτικής ανάγνωσης των ηλεκτρονικών κειμένων.

Ενδεικτικός οδηγός ισόχωρων για τη διδασκαλία της ιστορίας

Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει μερικούς χρήσιμους ιστοχώρους του διαδικτύου. Αν και το διαδίκτυο διογκώνεται και μεταβάλλεται συνεχώς, υπάρχουν αρκετοί

διαδικτυακοί τόποι που έχουν αξιολογηθεί και αξιοποιηθεί ως προς τις εκπαιδευτικές τους δυνατότητες.

Διαδικτυακές εγκυκλοπαίδειες

Οι εγκυκλοπαίδειες συνήθως παρέχουν δυνατότητες ελεύθερης αναζήτησης και επιτρέπουν ελεύθερη χρήση περιορισμένου χρόνου (free trial) στην πλήρη ηλεκτρονική έκδοση. Η συνεχής χρήση των εγκυκλοπαιδίων προϋποθέτει την πληρωμή κάποιου ποσού, συνήθως με πιστωτική κάρτα. Πρόκειται για εμπορικά κυρίως προϊόντα (com) εκδοτικών οίκων, τα οποία διατίθενται και σε οπτικούς δίσκους, η αγορά των οποίων από τα σχολεία κρίνεται οικονομικότερη. Τα προϊόντα είναι αγγλόγλωσσα, συνεπώς η αξιοποίησή τους από έλληνες μαθητές προϋποθέτει επαρκή γνώση της αγγλικής, αν και η πρόσβαση διευκολύνεται από την εκτεταμένη χρήση μιας κοινής ορολογίας. Οι γνωστότερες εγκυκλοπαίδειες είναι Encyclopedia (<http://www.encyclopedia.com>), η Britannica (<http://www.britannica.com>), η Encarta της Microsoft (<http://www.encyclopedia.com>), η Mythica (<http://www.pantheon.org>), θεματολογικά σχετική με τη μυθολογία, και η Artcyclopedia (www.artcyclopedia.com) για θέματα τέχνης.

Ιστορικές πηγές

Πρωτογενείς πηγές σε γραπτό υλικό διατίθενται από το EuroDocs (Western European Primary Historical Documents) του Πανεπιστημίου Brigham Young της Utah των Ηνωμένων Πολιτειών. Υπάρχει υπερσύνδεσμος για κείμενα σχετικά με την ελληνική ιστορία (<http://www.lib.byu.edu/~rdh/eurodocs/greece.html>) και στην ελληνική γλώσσα.

Στη διεύθυνση <http://www.bbc.co.uk/history/> του BBC έχουμε πρόσβαση σε μια ποικιλία θεμάτων της ιστορίας. Για τη σχολική ιστορία υπάρχει ιδιαίτερος τομέας στη διεύθυνση <http://www.bbc.co.uk/learning/library/history.shtml>, ενώ στη διεύθυνση http://www.bbc.co.uk/history/multimedia_zone παρέχεται ποικίλο υλικό: κείμενα, εικόνες, αρχεία ήχου και βίντεο, παιδαγωγικά παιχνίδια με κινούμενη εικόνα (flash animations). Τα περιεχόμενα είναι σε αγγλική γλώσσα, όμως η εκτεταμένη χρήση της εικόνας και των γραφικών βοηθά στην προσέγγιση των περιεχομένων και από ελληνογλωσσούς μαθητές.

Το Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων (<http://www.mpa.gr>) παρέχει κείμενα και φωτογραφίες που αφορούν στην ελληνική ιστορία και τον πολιτισμό. Στη διεύθυνση <http://www.hellenichistory.gr> ή <http://www.e-history.gr> το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού παρέχει πρόσβαση σε κείμενα, φωτογραφίες, ήχο, εικόνα και βιβλιογραφία για την ελληνική ιστορία. Μια αρκετά πλήρης συλλογή χαρτών είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση <http://feefhs.org/maps/mapsback.html>. Μια χρήσιμη πύλη για αναζήτηση μουσείων και εικονικών εκθέσεων βρίσκεται στη διεύθυνση <http://www.euroclio.com/>, όπου είναι διαθέσιμα εκπαιδευτικά παιχνίδια και δραστηριότητες.

Διδασκαλία

Διδακτικά σενάρια για τη διδασκαλία της Ιστορίας με διαδικτυακό υλικό είναι διαθέσιμα στις διευθύνσεις <http://www.filologia.gr/Istoria.htm>, <http://www.netschoolbook.gr/history.html>, και <http://www.e-yliko.sch.gr/dimist.htm> από την Εκπαιδευτική Πύλη του ΥΠ.Ε.Π.Θ. Η διδασκαλία της Ιστορίας με νέες τεχνολογίες διαθέτει τα δικά της επιστημονικά περιοδικά, όπως

το Journal of the Association for History and Computing στη διεύθυνση <http://mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCindex.HTM>.

Χρονολογικοί πίνακες – χρονογραμμές

Έχουμε ήδη αναφερθεί στο HyperHistory, έναν ιστοχώρο που σχεδιάστηκε για τις ανάγκες των μαθητών της αμερικανικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, συνεπώς αντανάκλα τις απόψεις και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της αμερικανικής κοινωνίας και των δημιουργών του (<http://www.hyperhistory.com/>).

Ο ιστοχώρος WebChron δημιουργήθηκε από το North Park University του Σικάγου και περιλαμβάνει χρονολόγια για την παγκόσμια και την περιφερειακή ιστορία, χρονολόγιο των πολιτισμών και θέματα, όπως η τεχνολογία και η θρησκεία (<http://campus.northpark.edu/history/WebChron/index.html>).

Τοπικού ενδιαφέροντος

Για την περιοχή της Φλώρινας χρήσιμα στοιχεία και υλικό βρίσκουμε στις διευθύνσεις <http://www.e-city.gr/lorina/home/view/view.php>, <http://www.myflorina.net/index.php?goto=home>, <http://gym-ammoch.flo.sch.gr/>.

Βιβλιογραφία

- Ανδρέου, Α. (1995). Αναζητήσεις στο σχολικό χώρο. Σκέψεις και παρατηρήσεις στα κείμενα και την εικονογράφηση της μυθολογίας μέσα στο εγχειρίδιο ιστορίας της Γ' Δημοτικού. Μακεδόν, 1, 91-93
- Ανδρέου, Α. (2002). Σχολική ιστορία και εικόνα. Οι πρόσφατες αναθεωρήσεις των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας και η εικονογράφησή τους. Επιστημονική Επετηρίδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Παράρτημα Αρ.8, Β', 302-310.
- Βαϊνά, Μ. (1997). Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα. Αθήνα: Gutenberg.
- Βαμβακίδου Ι., Φαχαντίδης Ν. (2005). Students Find out about Historical Events through Secondary Visual Sources Using New Technologies, Modern Greek History of the 19th Century: International Journal of Learning/11, 11-27.
- Βαμβακίδου, Ι. (2002). Ιστορία και καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης: Το μάθημα της ιστορίας ως μάθημα κοινωνικής ιστορίας. Μακεδόν, 9, 39-52.
- Βαμβακίδου, Ι. (2003) Θράκες, εικαστικές μαρτυρίες για τη συμμετοχή στον Αγώνα του 1821. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης.
- Δερβίσης, Σ. (1998). Η δημιουργική σκέψη και η δημιουργική διδακτική διαδικασία. Θεσσαλονίκη.
- Κασσιαντάμη, Μ. (2004). Διδακτική πρόταση για το μάθημα της Ιστορίας: γνωρίζοντας την επανάσταση του 1821: www.filologia.gr
- Κόκκιнос Γ. (1998). Από την ιστορία στις ιστορίες, Αθήνα.
- Κόκκιнос, Γ. (2003) Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα, Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης. Αθήνα: Μεταίχιμο, 229-351.
- Κοσσυβάκη Φ. (1997). Κριτική Επικοινωνιακή Διδασκαλία, Κριτική προσέγγιση της Διδακτικής Πράξης. Αθήνα: Gutenberg.

- Λεοντσίνης Γ. Ν. (1999). *Ιστορία – περιβάλλον και η διδακτική τους*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Λεοντσίνης Γ. Ν. (2003) *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- Λεοντσίνης Γ. Ν.– Ρεπούση Μ. (2002). *Η ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-ΥΠ.Ε.Π.Θ., Ο.Ε.Δ.Β.
- Μαυροσκούφης Δ. Κ., (2005), *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Μπέσσας, Δ. (1998). *Σχεδιολογία Πρώτης Γραφής*, CD (εμπαιδευτικό λογισμικό).
- Μυρογιάννη Έλ. – Μαυροσκούφης Δ. Κ., (επιμ.) (2004). *Φιλολογοί στον υπολογιστή*, Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Νικολαΐδου Σ. – Γιακουμάτου Τ., (2001), *Διαδίκτυο και Διδασκαλία*, Αθήνα: Κέδρος.
- Παντανό-Ρόκου, Φ. (2002) *Διαδραστικές εφαρμογές πολυμέσων: τεχνολογία, σχεδιασμός και διαδικασίες υλοποίησης*. Αθήνα: Κριτική, 36-38.
- Hobsbawm, E. (1997). *Για την Ιστορία*. Μετ. Μ. Ματάλας. Αθήνα, 326.
- Nobel, A. (1996). *Educating through Art*. Edinburgh: Floris books, 24-25.
- Tally, B., «History Goes Digital: Teaching when the Web is in the Classroom», <http://www.dlib.org/dlib/september96/09tally.html>